

ПРИНЦИПИ ДИСПОЗИТИВНОСТІ, ЗМАГАЛЬНОСТІ ТА ОФІЦІЙНОГО З'ЯСУВАННЯ ВСІХ ОБСТАВИН СПРАВИ ЯК ГАРАНТІЇ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

PRINCIPLES OF DISPOSITIVITY, COMPETITIVENESS AND OFFICIAL INVESTIGATION OF ALL THE CIRCUMSTANCES OF THE CASE AS GUARANTEES OF OBSERVANCE OF HUMAN AND CITIZEN RIGHTS IN THE ADMINISTRATIVE JUDICIARY

Малець М.Р., к.ю.н.,

доцент кафедри адміністративного та інформатичного права

Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

Каршук А.О., студентка III курсу

Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

Стаття присвячена з'ясуванню сутності та особливостям застосування адміністративними судами принципу змагальності сторін, диспозитивності та офіційного з'ясування всіх обставин у справі. Констатовано, що реалізація і правильне тлумачення принципів є важливою складовою для справедливого правосуддя в адміністративних справах, існування цих принципів гарантує максимальне забезпечення прав людини і громадянина в адміністративному судочинстві. Принципи адміністративного судочинства відіграють регулятивну роль, завдяки чому вони набувають значення загальних правил поведінки.

Мета статті полягає в аналізі теоретичних та практичних проблем втілення принципу змагальності, диспозитивності та з'ясування обставин справи в адміністративному судочинстві. У статті досліджено взаємозв'язок диспозитивності із змагальністю, а також з принципом офіційного з'ясування всіх обставин справи, окреслено їхні прояви під час вирішення публічно-правових спорів.

Під час дослідження використано загальнонаукові (логічний, функціональний, аксіологічний тощо) та спеціально-юридичні методи (метод тлумачення юридичних норм, функціонально-правовий, порівняльно-правовий методи та ін.).

На сьогоднішній день питання про засади адміністративного судочинства ще не має остаточного вирішення, навіть у науковому аспекті. Це до певної міри виправдано, оскільки і сама сфера адміністративного судочинства продовжує розвиватися і еволюціонувати. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення реалізації принципів адміністративного судочинства:

1) потрібно закріпити принцип диспозитивності в Конституції України як одну з основних засад судочинства;

2) має бути чітке законодавче закріплення усіх процесуальних питань, що часто виникають на практиці, але не передбачені діючими нормативно-правовими актами;

3) сформувати єдиний нормативний процесуальний акт в якому будуть закріплені всі принципи адміністративного судочинства, адже в чинному законодавстві їх необхідно знаходити у статтях та застосовувати для їх визначення власне адміністративно-правове розуміння.

Констатовано, що принцип змагальності, диспозитивності та офіційного з'ясування всіх обставин у справі є основним принципом адміністративного судочинства, проте, він потребує ширшого тлумачення як на законодавчому, так і на науковому рівнях, адже мова йде про три, хоч і тісно пов'язані, проте окремі принципи судових процедур в адміністративному судочинстві.

Ключові слова: адміністративне судочинство, принципи, принципи адміністративного судочинства, змагальність, диспозитивність, офіційне з'ясування всіх обставин справи.

The article is devoted to clarifying the essence and peculiarities of application by administrative courts of the principles of adversarial proceedings, dispositivity and official clarification of all circumstances in a case. It is stated that implementation and correct interpretation of the principles is an important component of fair justice in administrative cases, and the existence of these principles guarantees maximum protection of human and civil rights in administrative proceedings. The principles of administrative justice play a regulatory role, due to which they acquire the meaning of general rules of conduct.

The purpose of the article is to analyze the theoretical and practical issues of implementing the principles of adversariality, dispositivity, and clarification of circumstances in administrative proceedings. The article examines the relationship between dispositive and adversariality, as well as the principle of official clarification of all the circumstances of a case, and outlines their manifestations in the course of public law dispute resolution.

The study uses general scientific methods (logical, functional, axiological, etc.) and special legal methods (method of interpretation of legal provisions, functional legal method, comparative legal method, etc.).

As of today, the issue of the principles of administrative proceedings has not yet been finally resolved, even in the scientific aspect. This is to some extent justified, since the field of administrative justice itself continues to develop and evolve.

The author formulates proposals for improving the implementation of the principles of administrative justice:

1) the principle of dispositivity should be enshrined in the Constitution of Ukraine as one of the main principles of the judicial procedure;

2) there should be a clear legislative consolidation of all procedural issues that often arise in practice but are not provided for by the current legal acts;

3) to form a single regulatory procedural act which will enshrine all the principles of administrative justice, since in current legislation they should be found in articles and their own administrative and legal understanding should be applied to determine them.

It is stated that the principle of adversariality, dispositivity and official clarification of all circumstances in a case is the basic principle of administrative proceedings, however, it requires a broader interpretation both at the legislative and scientific levels, since these are three, although closely related, but separate principles of judicial procedures in administrative proceedings.

Key words: administrative justice, the principles, the principles of administrative legal proceedings, competition, dispositive, official clarification of all the remaining cases.

Конституція України (далі – КУ) від 28 червня 1996 року у статті 3 передбачає, що людина, її життя і здоров'я честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

Процес становлення України як незалежної, правової європейської держави, в якій максимально і надійно забезпечені права та свободи людини, нерозривно пов'язаний з формуванням та ефективною діяльністю адміністративного судочинства. Відповідно до ч. 5 ст. 125 Конституції

Україні з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди [1].

Функціонування адміністративного судочинства є головною ознакою правової держави. Тільки у правовій державі праву підпорядковуються політичні та адміністративні органи, а їхні рішення можна оскаржувати в судовому порядку.

Формування України як провідної європейської держави зобов'язує її створити систему органів публічної влади відповідного рівня, де головними принципами будуть чесність, рівність, гуманність, справедливість, верховенство права тощо [2].

Організація і здійснення адміністративного судочинства в Україні ґрунтуються на певних принципах, які знаходять своє відображення в Конституції України, Кодексі адміністративного судочинства України, міжнародних договорах та інших нормативно-правових актах, де відображені основні правила функціонування права та здійснення правосуддя.

Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (далі – КАСУ) у ч. 3 ст. 2 визначає основні принципи (засади) адміністративного судочинства та його завдання.

Принципи в адміністративному судочинстві сприяють правильному пізнанню та застосуванню адміністративно-процесуальних норм, є основою законодавчої практики, підготовки, розробки і прийняття правових норм, що відповідають їм за змістом, та подальшого удосконалення цих норм. Принципи характеризують суть та значення права як регулятора суспільних відносин у сфері здійснення правосуддя в адміністративних справах, його соціальну цінність. Без визначення принципів функціонування будь-якої суспільної інституції неможливим є досягнення ефективності її діяльності [2].

Адміністративному судочинству України притаманна чітко визначена процесуальна процедура, сувора регламентація порядку розгляду адміністративних справ, яка забезпечує захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від початку відкриття провадження у справі і до вирішення спору по суті. Потрібно визнати, що більшість принципів здійснення судочинства, визначені у ст. 129 Конституції України, та продубльовані в нормах адміністративно-процесуального законодавства, що дозволяє стверджувати про їх функціональне призначення, а саме: нормативне, імперативне, регулятивне, загальнообов'язкове тощо [3].

Так, В. Скрипченко вважає, що принципи адміністративного судочинства – це основоположні засади, які покладаються в основу процесуальної діяльності, що здійснюється адміністративним судом і визначає її природу, зміст та сутність в якості ключового суб'єкта забезпечення справедливості у відносинах громадян та публічної влади [4, с. 50].

М. Ковалів та І. Стахура, з думками яких ми погоджуємося вважають, що принципи адміністративного судочинства – це основні засади, вихідні положення, що становлять його якісні особливості та специфічні властивості, в яких у концентрованому вигляді виявлена заінтересована воля народу наділити право такими якостями, які найбільш повно мали б можливість реалізувати його ідеї і погляди у визначенні основ організаційної побудови адміністративного судочинства, а також відображають перспективи його розвитку та забезпечують захист прав, свобод і інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших суб'єктів під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень [5].

Як єдиний і один з основних принципів адміністративного судочинства законодавець розглядає принцип змагальності сторін, диспозитивності та офіційного з'ясування всіх обставин у справі, який закріплений у ст. 9 КАСУ. На наш погляд, цей принцип потребує ширшого тлумачення на законодавчому рівні, адже тут йдеться про три, хоч і тісно пов'язані, проте окремі принципи судових процедур в адміністративному судочинстві.

Відповідно до п. 3 ст. 129 Конституції України основними засадами судочинства є, змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості [1].

Виходячи із аналізу даної норми, змагальність зводиться до того, що сторони мають рівні права із доведення своєї правової позиції у справі, застосовуючи при її розгляді і вирішенні право щодо надання своїх доказів та у доведенні їх переконливості. Розглядаються справи на підставі позовної заяви, в якій позивач вказує, які права порушені та які заходи мають бути здійснені для захисту його прав. Крім того, відповідно до цього принципу, суд наділяється правом виходу за межі позовної заяви у випадку, якщо дійде висновку, що позовна заява містить не всі складові, які дозволили б у повній мірі захистити права, свободи та інтереси сторін або третіх осіб, про захист яких просить позивач, в іншому випадку, суд такого права позбавляється [6].

В змагальному процесі на суд лягає обов'язок здійснювати керівництво процесом, роз'яснювати права та обов'язки, попереджати про наслідки вчинення чи не вчинення процесуальних дій, надавати особам, які є сторонами у справі, сприяння реалізації прав, створювати умови для всебічного та повного дослідження доказів, встановлення фактичних обставин, правильного застосування законодавства при розгляді та вирішенні справ з дотриманням незалежності, об'єктивності та неупередженості. Так, реалізація принципу змагальності на нормативному рівні – це діяльність учасників з реалізації прав та здійснення дій шляхом вибору процесуальних засобів, а також діяльність суду з керівництва процесом і надання учасникам можливості користуватися гарантованими правами [7].

У ст. 129 Конституції України принцип диспозитивності серед основних принципів судочинства не передбачений. Водночас, перелік принципів є невичерпний адже у цій статті Конституції України передбачено можливість того, що законом можуть бути визначені також інші засади судочинства. Це дає змогу законодавцю закріпити в галузевих процесуальних кодексах інші засади судочинства. Так, принцип диспозитивності закріплений у п. 4 ч. 3 ст. 2 КАСУ, однак кодекс неповністю розкриває його зміст.

Очевидно, що законодавець об'єднав засади змагальності та диспозитивності з урахуванням ст. 129 Конституції України. Що, власне, й підтверджується змістом ч. 1 ст. 9 КАСУ. Принципу диспозитивності фактично присвячено три частини статті з чотирьох.

В ч.1 ст. 9 КАСУ закріплено один із елементів принципу диспозитивності: «розгляд і вирішення справ в адміністративних судах здійснюються на засадах змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості». Кожному гарантується судовий захист його прав і свобод. Гарантія судового захисту означає, з одного боку, право громадянина подати скаргу до відповідного суду і, з іншого – обов'язок останнього розглянути цю скаргу і прийняти по ній законне, справедливе і обґрунтоване рішення [8].

Відзначимо що диспозитивність зводиться до того, що особа, яка звернулася до суду за захистом прав, свобод та законних інтересів має розпоряджатися своїми правами на власний розсуд за виключенням тих, які встановлені КАСУ.

Щодо принципу офіційного з'ясування всіх обставин у справі, який притаманний лише адміністративному судочинству, науковці наголошують на його важливості для адміністративного суду під час розгляду судових справ.

Відповідно до ч. 4 ст. 9 КАСУ суд вживає визначені законом заходи, необхідні для з'ясування всіх обставин у справі, у тому числі щодо виявлення та витребування доказів із власної ініціативи. У цьому полягає сутність офіційного з'ясування всіх обставин у справі як принципу адміністративного судочинства, наявність якого зумовлена особливим характером діяльності адміністративних судів із розгляду адміністративних справ, в основі яких – публічно-правовий спір [9].

Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі полягає насамперед у активній ролі суду при розгляді справи. В адміністративному процесі, на відміну від суто змагального процесу, де суд оперує, в першу чергу тим, на що посилаються сторони, мають бути повністю встановлені обставини справи, щоб суд ухвалив справедливе та об'єктивне рішення. Принцип офіційності, зокрема, виявляється у тому, що суд визначає обставини, які необхідно встановити для вирішення спору, а також з'ясовує, якими доказами сторони можуть обґрунтувати свої доводи чи заперечення щодо цих обставин. У разі необхідності суд повинен запропонувати особам, які беруть участь у справі, доповнити чи пояснити певні обставини, а також надати суду додаткові докази [10].

Принцип змагальності сторін, диспозитивності та офіційного з'ясування всіх обставин у справі (ст. 9 КАСУ) є досить широким та змістовним принципом адміністративного судочинства. Сенс же даного принципу зводиться до того, що справи, підвідомчі суду, за загальним правилом порушуються, розвиваються, змінюються, переходять з однієї стадії в іншу і припиняються. Володар порушеного права самостійно вирішує, чи звертатися йому до суду, визначає предмет і підстави позову, підтримує або відмовляється від своїх позовних вимог або укладає мирову угоду [8].

Принципи надають судочинству якостей справедливого правосуддя в адміністративних справах, гарантують забезпечення прав людини і громадянина. Невідповідність цим принципам призводить до незаконності та скасування судового рішення. Крім того, вони сприяють внутрішній єдності всіх аспектів адміністративного процесу та об'єднують правотворчість і правосуддя в адміністративних справах. Принципи адміністративного судочинства також відіграють регулятивну роль, завдяки чому вони набувають значення загальних правил поведінки.

Принцип диспозитивності в адміністративному судочинстві полягає в такому: дії адміністративного суду залежать від вимог позивача і заперечень відповідача, адміністративний суд вирішує справу в обсязі заявлених сторонами вимог. Суд може вийти за межі позовних вимог

тільки в разі, якщо це необхідно для повного захисту прав, свобод та інтересів сторін чи третіх осіб, про захист яких вони просять. Змагальність у адміністративному процесі ґрунтується на особистій автономії сторін. Принцип змагальності доповнюється в адміністративному судочинстві принципом офіційного з'ясування всіх обставин справи, відповідно до якого адміністративний суд вживає передбачені законом заходи, необхідні для з'ясування усіх обставин справи, у тому числі стосовно виявлення та дослідження доказів з власної ініціативи [11].

З урахуванням вищезазначеного пропонується внести принцип диспозитивності до Конституції України як один із основних принципів судочинства. У галузевих процесуальних кодексах слід чітко визначити поняття та сутність принципу диспозитивності з урахуванням особливостей кожної форми судочинства.

Також для коректного застосування принципів адміністративного судочинства не можна покладатися при вирішенні деяких процесуальних питань на засади регламентація яких відсутня у законодавстві, виходячи з яких судді і виводять правила по яким вирішують питання врегулювання процесуальних відносин. Часто це призводить до того, що одні судді застосовують принцип по одному, інші по іншому. Тому має бути чітке законодавче закріплення усіх процесуальних питань, що часто виникають на практиці, але їх врегулювання не передбачено діючими нормативно-правовими актами. Також необхідним фактором для реальної дії усіх продекларованих принципів адміністративного судочинства повинна стати більш сувора відповідальність за їх порушення як судді, так і інших учасників судового процесу [12].

Принципи адміністративного судочинства повинні бути закріплені в єдиному нормативному процесуальному акті, що регулює порядок функціонування адміністративного судочинства. Принципи повинні бути тісно взаємопов'язані між собою, утворюючи єдину логічну систему.

Висновки. Проаналізувавши все вищевикладене, можна дійти висновку, що принципи адміністративного судочинства надають йому якостей справедливого правосуддя, їхнє існування гарантує максимальне забезпечення прав людини і громадянина адже вони забезпечують внутрішню єдність усіх елементів адміністративного процесу та мають загальнообов'язковий юридично владний характер. Принципи повинні пронизувати всі правові норми та інститути, що визначають таку побудову і функціонування адміністративного судочинства, яке забезпечувало б винесення законного і обґрунтованого рішення. Принцип змагальності, диспозитивності та офіційного з'ясування всіх обставин у справі є основним принципом адміністративного судочинства, проте, він потребує ширшого тлумачення на законодавчому рівні, адже тут йдеться про три, хоч і тісно пов'язані, проте окремі принципи судових процедур в адміністративному судочинстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996р. № 254к/96-ВР / ВР України. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2> (дата звернення: 11.10.2023).
2. Шевцова Н.В. Особливості застосування принципу диспозитивності в адміністративному судочинстві України. *Вісник ХНУВС*. 2010. № 4. С. 12–18. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8055c1e3-12d5-4417-973e-d979bfaf4072/content> (дата звернення 13.10.2023).
3. Колесник В.Ю. Диспозитивність як принцип адміністративного судочинства України. *Актуальні питання юридичної науки та практики*. Київ. 2020. С. 97–101. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20200423/article/view/kolesnyk/358 (дата звернення 12.10.2023).
4. Скрипченко В.О. Принципи адміністративного судочинства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2020. 207 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/38566/1/diss-skrichenko.pdf> (дата звернення 15.10.2023).
5. Ковалів М.В., Стахура І.Б. Принципи адміністративного судочинства: поняття, зміст, система. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. №4. С. 174–184. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1934/1/%D0%9A%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B2.pdf> (дата звернення 14.10.2023).

6. Магда С.О. Змагальність, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин справи в адміністративному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2017. №24. С. 87–90. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/10560/10145> (дата звернення 13.10.2023).

7. Єсімов С.С. Реалізація принципу змагальності в адміністративному судочинстві при використанні інформаційних технологій. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 251–257. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/12/48.pdf> (дата звернення 14.10.2023).

8. Капинос О.В. Теоретико-правові засади функціонування адміністративного судочинства в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 312 с. URL: http://phd.znu.edu.ua/page/dis/07_2021/Kapynos.pdf (дата звернення 13.10.2023).

9. Рябовал Л.Т. Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі: питання теорії та практики. *Вісник Запорізького національного університету*. 2020. № 3. С. 112–117. URL: <http://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-3-2020/16.pdf> (дата звернення 13.10.2023).

10. Постанова у справі №817/1269/17 (провадження №К/9901/3382/21) 2021. Верховний Суд. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96509160> (дата звернення 14.10.2023).

11. Котуха О.С., Гентош Р.Є. Диспозитивність – принцип захисту суб'єктивних прав. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. 2018. №7. С. 52–60. URL: <http://lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/DOI/2616-7611-2018-07-06.pdf> (дата звернення 14.10.2023).

12. Пипяк М.І. Актуальні питання підвищення ефективності реалізації основних принципів адміністративного судочинства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. №22. С. 211–215. URL: <http://surl.li/mibrh> (дата звернення 12.10.2023).